

KAISER Axel, *La Neoinquisición, persecución censura y decadencia cultural en el siglo XXI*, Barcelona 2020.

KELLER Adelbert, *Aurelius Augustinus und die Musik. Untersuchungen zu «De musica» im Kontext seines Schrifttums*, Würzburg 1993.

LEONE Luciana, *Il suono, il senso, l'armonia. Musica, canto e preghiera nell'esistenza del cristiano*, Roma 2016.

MARROU Henri-Irénée, *S. Agostino e la fine della cultura antica*, ed. Costante MARABELLI, Antonio TOMBOLINI, Milano 2016.

PARTOENS Gert, *Augustine's Sermo 336 for the Dedication of a Church. A Study of its Contents, Manuscript Transmisión, and Editorial History, with a New Critical Edition*, "Recherches de théologie et philosophie médiévales" 88 (2021), 1, 1–45.

PÉGOLO Liliana, CARDIGNI Julieta, *La música de las esferas. Cicerón, Macrobio y Favonio*, Buenos Aires 2006.

PIQUÉ Jorge, *Teología y música: una contribución dialéctico-trascendental sobre la sacramentalidad de la percepción estética del Misterio (Agustín, Balhasar, Sequeri; Victoria, Schönberg, Messiaen)*, Roma 2005.

SALIERS Don E, *Musica e teología*, Brescia 2017.

SCRUTON Roger, *Beauty: A Very Short Introduction*, New York 2011.

SCRUTON Roger, *La bellezza e il sacro*, <https://www.culturacattolica.it/cm-files/2012/02/08/7500.pdf> (accesso: 19.05.2023).

SVOBODA Karel, *La estética de San Agustín y sus fuentes*, Madrid 1958.

TANZELLA-NITTI Giuseppe, *Teologia Fondamentale in contesto scientifico*, vol. 3: *Religione e Rivelazione*, Roma 2018.

WESTPHAL Rudolf, ROSSBACH August, *Theorie der musischen Künste der Hellenen*, t. III, Leipzig 1889.

VAGAGGINI Cipriano, *La teologia della lode secondo s. Agostino*, en: *La preghiera nella Bibbia e nella tradizione patristica e monástica*, Roma 1964, 399–467.

VAN DEUSEN Nancy, *Musica, De*, en: *Diccionario de san Agustín: Agustín a través del tiempo*, ed. Allan D. FITZGERALD, trad. Costantino RUÍZ-GARRIDO, Burgos 2001, 924–927.

ZORZI Selene M.B, *Melos e Iubilis nelle Enarrationes in Psalmos di Agostino d'Ippona. Una questione di mistica agostiniana*, "Augustinianum" 42 (2002), 383–413.

„[...] NIE MOGĘ SIĘ OBEJŚĆ BEZ REFLEKSJI”, CZYLI O FILOZOFICZNEJ REFLEKSYJNOŚCI EDYTY STEIN

ANNA MARIA OSIŃSKA¹

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Wstęp

O Edycie Stein – św. Teresie Benedykcie od Krzyża OCD – napisano już wiele: poszukiwano w jej pismach znaczeń personalizmu i godności człowieka, interpretowano problemy fenomenologiczne, omawiano pojęcia prawdy, wczucia i cierpienia. Badaczy inspirował jej rozwój duchowy, tożsamość duchowa i moment nawrócenia. Źródłem wiedzy o polskich i tłumaczonych na język polski pracach dotyczących myśli i osobowości świętej filozof jest bibliografia z lat 1933–2013, opracowana przez Mirosława Mikołajczyka, stanowiąca zbiór 1616 opisów bibliograficznych². Wśród nich zauważyć można różnorodność tematów filozoficznych wpisujących się w obszar

¹ Anna Maria Osińska – doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo, absolwentka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (filologia polska, literaturoznawstwo). Autorka książki *Homo reminiscens – kreacje bohaterów literackich Stefana Żeromskiego wobec problemów nowoczesnej podmiotowości*. Obecnie przygotowuje pracę naukową o roli refleksji w pismach Edyty Stein. ORCID: 0000-0002-5191-7906.

² M. MIKOŁAJCZYK, *Edyta Stein – św. Teresa Benedykta od Krzyża. Bibliografia polska 1933–2013*, Wrocław 2016.

szeroko rozumianej filozofii człowieka³. Mimo to problem refleksji u Edyty Stein nie został wyraźnie dostrzeżony i opisany.

Jako czynność umysłu właściwa człowiekowi refleksja jest indywidualna, mogąca prowadzić go do odkrywania samego siebie jako osoby rozumnej i niepowtarzalnej: „Niepowtarzalna konkretność osoby ludzkiej (*incommunicabile*) ujawnia się w sposób jedynie właściwy w doświadczeniu wewnętrznym siebie”⁴. Refleksja kieruje człowieka ku samemu sobie, co sprawia, że wewnątrz doświadcza on swej podmiotowości i ją kształtuje: doświadcza samego siebie jako człowieka o określonych właściwościach. Refleksja jest aktem świadomym. Podejmując ją, człowiek staje się sobie dostępny, zrozumiął lub dążący do zrozumienia. Umożliwia ona porównywanie, dokonywanie wyborów, przewidywanie rezultatów. Jako władza o charakterze intelektualnym refleksja decyduje o jakości życia wewnętrznego i zewnętrznego człowieka: „decyduje o poziomie umysłowym, moralnym i techniczno-praktycznym człowieka: stopień refleksyjności danej jednostki ludzkiej decyduje często o jej sprawności intelektualnej i o jej moralności”⁵.

Interpretacja wypowiedzi o refleksji umożliwia odkrywanie Edyty Stein zarówno jako osoby refleksyjnej, jak i osoby, która podejmuje namysł nad refleksją. W jednym z listów do Romana Ingardena filozof pisała 15 października 1921 roku: „Meine Arbeiten sind immer nur Niederschläge dessen, was mich im Leben beschäftigt hat, weil ich nun mal so konstruiert

³ Edyta Stein – filozof i świadek epoki, red. J. PIECUCH, Opole 1997; A. PÓŁTAWSKI, *Realizm fenomenologii: Husserl – Ingarden – Stein – Wójtyła. Odczyty i rozprawy*, Toruń 2000; R.K. WILK, *Filozofia człowieka według Edyty Stein*, Kraków 2002; IDEM, *Człowiek – istota wezwana. Antropologiczno-personalistyczne aspekty filozoficznej twórczości Edyty Stein*, Kraków 2003; W. STRÓŻEWSKI, *Istnienie i czas w filozofii Romana Ingardena i Edyty Stein*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein” 1 (2005), 7–35; A. ALES BELLO, *Edmund Husserl i Edyta Stein. Problem podmiotu ludzkiego*, tłum. P. KUŹNIK, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein” 1 (2005), 91–98; J. MACHNACZ, *Wierność (o) sobie. Szkic do antropologii Edyty Stein*, „Itinera Spirituality” 4 (2011), 71–92; W. STRÓŻEWSKI, *Edyta Stein i Roman Ingarden – koncepcje człowieka*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein” 11 (2014), 17–27; J. MACHNACZ, *Poznanie człowieka i Boga w życiu i twórczości Edyty Stein – św. Teresy Benedykty od Krzyża*, „Principia Philosophiae Christianae” 3 (2022), 431–460.

⁴ W. CHUDY, *Rola refleksji w epistemicznej i ontycznej strukturze osoby ludzkiej*, „Studia Philosophiae Christianae” 20 (1984), 1, 10.

⁵ W. CHUDY, *Refleksja*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, Lublin 2010, http://www.ptta.pl/pef/index.php?id=hasla_r&lang=pl (dostęp: 13.06.2024).

bin, daß ich reflektieren muß”⁶, co w polskim tłumaczeniu oddane zostało jako: „Moje prace są zawsze jedynie odzwierciedleniem tego, czym zajmowałam się w życiu, bo jestem już tak skonstruowana, że nie mogę się obejść bez refleksji”⁷. Dosłownie więc Stein nie tylko nie może obejść się bez refleksji, lecz przede wszystkim rozumie samą siebie jako stworzoną do bycia refleksyjną, reflektującą samą siebie, zastanawiającą się. Refleksja, jako jedna z ważniejszych właściwości umysłu człowieka, jest przez Stein zauważana i rozważana filozoficznie (posługując się słowami, za pomocą których interpretowała filozofię jako naukę ścisłą) nie jako sprawa „uczucia i fantazji, bujającego w obłokach marzycielstwa czy też osobistego widzimisię”, ale jako sprawa „poważnie i trzeźwo badającego rozumu”⁸.

Refleksja jako przeżywanie

Przemyslenia Edyty Stein wpisują się w tradycję filozofii refleksji, której początek otworzyło wątplenie Kartezjusza dotyczące możliwości poznania innego niż pozaintelektualne. W jego ujęciu świadomość rejestruje to, co może zobaczyć, refleksyjnie ując, określić i poznać w samej sobie. Rozumienie świata zależne jest od możliwości intelektualnych człowieka, intelekt zatem jest wystarczający do poznania, jest zależny sam od siebie. Afirmowana jest więc samoświadomość, która pozostaje jedyną i ostateczną pewnością. Kartezjusz w pewien sposób wywyższa intelekt ludzki, czyni go jednak autonomicznym, samowystarczalnym: „[Kartezjusz – przyp. A.O.] wykazuje kruchość i słabość władz poznawczych odnośnie do świata, umysł – twierdzi – nie jest na miarę świata. Ale intelekt w obrębie siebie samego – w domenie refleksji i idei – posiada moc samostanowienia i wyprowadzania wiedzy

⁶ E. STEIN, *Selbstbildnis in Briefen III. Briefe an Roman Ingarden*, https://www.karmelitin-nen-koeln.de/wp-content/uploads/2014/10/04_EdithSteinGesamtausgabe_SelbstbildnisInBriefen_III_BriefeAnRomanIngarden.pdf, 105 (dostęp: 13.06.2024).

⁷ E. STEIN, *Autoportret z listów. Część trzecia: Listy do Romana Ingardena*, tłum. M. KLENTAK-ZABŁOCKA, A. WAJS, Kraków 2003, 215.

⁸ E. STEIN, *Fenomenologia Husserla a filozofia św. Tomasza z Akwinu. Próba konfrontacji*, tłum. J. ZYCHOWICZ, w: H. CONRAD-MARTIUS, *Edyta Stein albo filozofia i krzyż*, Kraków 1989, 80–100.

pewnej”⁹. Podejmując intelektualny wysiłek nad zrozumieniem refleksji, Kartezjusz, a także inni filozofowie nowożytni zastanawiający się nad refleksją, jak Benedykt Spinoza, Gottfried Wilhelm Leibniz, John Locke, David Hume, Immanuel Kant, Johann Gottlieb Fichte, Friedrich Wilhelm Schelling, Georg Wilhelm Friedrich Hegel – nie dostrzegli pułapki polegającej na pogrążaniu się reflektującego siebie umysłu we własnej immanentności¹⁰.

Jest to także pułapka, której nie zdołał ominąć Edmund Husserl, badając refleksję w odniesieniu do świadomości i subiektywności. Husserl nazywał refleksją akty myśli, w których przeżycia są uchwycone i poddane analizie; akty, w których Ja kieruje wewnętrzne spojrzenie na przeżycia. Myślał o refleksji jako metodzie poznawania świadomości, także jako o źródle poznania siebie w pewnym określonym momencie przeżywanym „teraz”. W części drugiej *Idei* rozwijał znaczenie konstytuowania się Ja na podstawie świadomości, zauważając, że znajomość samego siebie nie jest możliwa – możliwe jest jedynie poznawanie siebie samego w terażniejszym, obecnie doświadczanym przeżyciu. Natomiast w części pierwszej świadomość określał nazwą kartezjańskiego *cogito* – Ja myślę, zawierające w sobie przeżycia, tj. spostrzeganie, przypominanie, wyobrażanie, sądzenie, pożądanie. Ja, które intelektualnie angażuje się w wymienione lub inne przeżycia, jest czynne i dynamiczne, świadome własnego przeżywania. Refleksja umożliwia człowiekowi doświadczanie samego siebie jako człowieka myślącego. W refleksji doświadcza on samego siebie jako realnie istniejącego – istnieje, ponieważ przeżywa samego siebie¹¹.

⁹ W. CHUDY, *Rozwój filozofowania a „pułapka refleksji”*. *Filozofia refleksji i próby jej przewyższania*, Lublin 1995, 133. Wśród polskich badań filozoficznych nad historią refleksji głębokich przemyśleń dokonał Wojciech Chudy. Jego fenomenologiczno-metafizyczna interpretacja, skoncentrowana wokół pojęć osoby, poznania i bytu, a także znaczenia refleksji w procesie samowychowania i kształtowania duchowości, wykazuje wiele momentów wspólnych z myślą refleksyjną Edyty Stein. Badania Chudego, jakie przedstawił w rozprawie *Rozwój filozofowania a „pułapka refleksji”*, przybliżają różnorodność głosów dotyczących refleksji, głosów tomistycznych, fenomenologicznych, hermeneutycznych, dekonstrukcyjnych. Praca Chudego jest cenna również dlatego, że lubelski filozof dokonał interpretacji refleksji w perspektywie rozwoju historii filozofii.

¹⁰ CHUDY, *Refleksja*.

¹¹ E. HUSSERL, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii*. *Księga pierwsza*, tłum. D. GIERULANKA, Warszawa 1975; IDEM, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii*. *Księga druga*, tłum. D. GIERULANKA, Warszawa 1974.

Husserl nazywał refleksją akty skierowane na przeżycia i poznawanie świadomości. Zauważał przy tym, że refleksja każdego rodzaju jest modyfikacją świadomości: „o tyle mówi się tu o modyfikacji, że każda refleksja ze swej istoty wypływa ze zmiany nastawienia, przez co zastane przeżycie, *resp. datum* przeżyciowe (nie poddane refleksji) ulega pewnej przemianie, właśnie przejściu w *modus* świadomości (*resp.* tego, co uświadamiane) poddanej refleksji”¹². Zauważa więc, że przeżycie można poddać refleksyjnej modyfikacji¹³.

Wypowiadając się o refleksji, Husserl czynił to w obrębie jej znaczeń dla subiektywności i świadomości – człowieka skierowanego ku samemu sobie i własnym przeżyciom. Natomiast Edyta Stein przezwyłącza paradygmat refleksyjny, widząc człowieka jako skierowanego nie tylko w głąb świadomości, w której zbliża się do poznania samego siebie, lecz także jako refleksyjnie skierowanego na to, co zewnętrzne, zaangażowanego w terażniejszość, życie społeczne i kulturowe. Wraz z lekturą każdego kolejnego dzieła Stein można dostrzec jej intelektualną drogę od rozumienia refleksji jako aktowego zwrócenia się na przeżywanie do szerszego jej pojmowania – jako daru wyróżniającego człowieka spośród istot żywych.

Początkowo, w *Zagadnieniu uczucia*, Stein dostrzeże związek refleksji z intencjonalnym przeżywanym: „Refleksja jest zawsze aktowym zwróceniem się na aktowe przeżywanie”¹⁴. Przeżycia mogą mieć charakter źródłowy (tutaj filozof umieszcza refleksję) i nieźródłowy (przypomnienie własnych przeżyć, na przykład radości). Przypomnienie może odbywać się bez refleksji: „zawsze jednak przypomnienie pozostaje uobecnieniem, jego podmiot jest nieźródłowy w przeciwieństwie do [podmiotu] spełniającego przypomnienie”¹⁵. Dostrzega tzw. złudzenia refleksji, gdy uczucia innych przypisywane są jako własne, np. w lekturze dzieła literackiego¹⁶.

Aby możliwe było przeżycie np. wartości, przedmiot lub akt wewnętrznie porusza odbiorcę. Życie psychiczne charakteryzuje intencjonalność, ukierunkowanie na przedmiot. Intencjonalności przysługują trzy elementy: „ja”, które zwraca się ku spostrzeżonemu przedmiotowi, przedmiot uwagi

¹² IDEM, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii*. *Księga pierwsza*, 233.

¹³ Ibidem, 236.

¹⁴ E. STEIN, *O zagadnieniu uczucia*, tłum. D. GIERULANKA, J.F. GIERULA, Kraków 2014, 102.

¹⁵ Ibidem, 64.

¹⁶ Ibidem, 104.

oraz akt, w którym „ja” żyje i które w określony sposób ukierunkowuje się na przedmiot. Wolność dotyczy postrzegania aktów lub przedmiotów jako wartościowych, świadomego przeżywania jako takich i podejmowania aktów refleksji nad ich przeżywaniem. Rozum (*Verstand*) albo intelekt (*Intellekt*) mają funkcję zmysłowego postrzegania. Ta jednak jest jego funkcją najniższą, ponieważ: „Może on jeszcze więcej: zwracać się wstecz – dokonywać refleksji, tym sposobem ujmując materiał zmysłowy i własne życie aktowe; dalej, może w [świecie] rzeczy i we własnym życiu aktowym odróżnić [ich] budowlę formalną: abstrahować. »Może« – to znaczy jest wolny”¹⁷. Sposobem danej rzeczy prowadzi do rozważania jej właściwości, dlatego też: „Poznające »ja«, inteligentne »ja« doświadczą motywacji wywodzących się ze świata przedmiotowego, podchwytuje je i podąża za nimi z wolnej woli; z konieczności jest chcącym »ja« – i od jego woli czynu duchowego zależy, co ono pozna”¹⁸.

To, co przenika do wnętrza – notowała Stein w pracy *Byt skończony a byt wieczny* – jest zawsze wezwaniem zwróconym do osoby. Jest wezwaniem skierowanym do rozumu, jako do siły zdolnej duchowo „dostrzec”, tzn. zrozumieć to, czego doznaje. Jest to również wezwanie do zastanowienia się, tj. do szukania sensu tego, co nadchodzi, a także wezwanie do wolności duszy: rozumne bowiem poszukiwanie sensu jest już wolnym czynem¹⁹.

W *Filozofii psychologii i humanistyki* Stein definiowała przeżycia jako określone stany psychiczne powstające w określonym czasie i nieprzerwanym przepływie strumienia świadomości. Strumień świadomości, będący własnym i niedostępnym dla innych, to nieustanne „stawanie się”, dzięki któremu „przeżywanie nie ustaje” – człowiek w każdej chwili „jakoś się czuje”. Stein wyróżniła w przeżyciu trzy momenty: treść – czyli to, co jest dane, przyjmowane do świadomości; przeżywanie wrażeń wynikających z treści; świadomość przeżywania²⁰. Przeżycia są świadome i bezpośrednio dostęp-

¹⁷ E. STEIN, *Budowa osoby ludzkiej. Wykład z antropologii filozoficznej*, tłum. G. SOWIŃSKI, Kraków 2015, 165–166.

¹⁸ Ibidem, 166.

¹⁹ E. STEIN, *Byt skończony a byt wieczny*, tłum. I.J. ADAMSKA OCD, Kraków 1995, 440.

²⁰ EADEM, *Filozofia psychologii i humanistyki*, tłum. P. JANIK SJ, M. BARAN SJ, J. GACA, Kraków 2016, 111–119.

ne w refleksji. Świadomość przeżywania jest aktem pojmującej refleksji, zwłaszcza przeżywania intensywnego, które angażuje „całą” refleksję: „Im intensywniejsze jest przeżywanie, tym bardziej »niepodzielnie« mamy w zwyczaju w nim »się zanurzyć« i tym mniej pozwala ono na osobną refleksję”²¹. Intensywna refleksja nie oznacza określonego napięcia, a jedynie świadome i wytężone przyglądanie się przeżyciom. W refleksji człowiek źródłowo „obejmuje” własne przeżycie reflektującym spojrzeniem. Przeżycie odnosi się do konkretnej osoby i jest tylko jej właściwym. Ciągłość przeżyć, ku którym człowiek zwraca się w refleksji, zapewnia jedność „ja” i samo-określenie siebie: „Akt refleksji zatem, w którym precyzuje się poznawanie, może zawsze być podłożem doznawania wartości i poznawania, jak każda odczuwana wartość staje się tym samym doniosła dla budowy osobowości”²².

Edytę Stein interesował także sposób obecności jednostki we wspólnocie, szczególnie problemy współmyślenia i współprzeżywania. Przeżycia jednostkowe są różne od przeżyć wspólnotowych, jednak przeżycia wspólnotowe są dostępne dla indywidualium, ponieważ „do sensu tych indywidualnych przeżyć, które są konstytutywne dla przeżycia wspólnotowego, przynależy to, że są nakierowane na przeżycie wspólnotowe i dążą do jego objęcia”²³. Stein zauważa istnienie wielości strumieni przeżyć. Określona wspólnota może mieć własny strumień przeżyć, odseparowany i tylko tej wspólnocie właściwy (np. dziedzictwo rodzinne).

Człowiek wspólnoty odtwarza w sobie przeżycia wspólnoty: „Życie we wspólnocie z ludźmi to znaczy widzieć ich działającymi i współdziałać z nimi; to żyć wśród ludzkich dzieł, widzieć powstającymi i przemijającymi ludzkie dzieła, być przez nie kształtowanym i pomagać innym być przez nie kształtowanymi: ludzkie życie jest życiem kulturowym”²⁴. Refleksje kulturowe i naukowe włączają człowieka w przestrzeń kulturową i naukową, w których poszczególne jednostki wzbogacają siebie nawzajem:

Motyw myślowy może tylko wtedy zacząć działać we mnie, jeśli jest motywem przeżytym; nie tyle obiektywnie istniejący, lecz zrealizowany sens

²¹ Ibidem, 120.

²² STEIN, *O zagadnieniu uczucia*, 218–219.

²³ EADEM, *Filozofia* 273.

²⁴ EADEM, *Budowa osoby ludzkiej*, 89.

skłania mnie do pójścia dalej w tym kontekście. Przy tym motyw może być przeżyty jako pochodzący od kogoś innego, względnie przechodzący ode mnie na kogoś innego, ale niekoniecznie musi [tak być], aby mogło powstać przeżycie wspólnotowe. Przeżycie jednego i drugiego musi stać w relacji dokonywania i odtwarzania. Przez to, że inny „komunikuje” mi swoje myśli, otwiera mi się stopniowo rozumienie sensu, który ukonstytuował się pierwotnie w jego myśleniu. I o ile go przeżywam, porusza mnie on do „dalszego myślenia”, które teraz nie jest zwykłym odtwarzaniem, lecz pierwotnym dokonaniem i w którym otwiera się mi nowa część ogólnego związku sensu. W taki sposób w „wymianie myśli” wywiązuje się współmyślenie, które nie jest przeżyte tylko jako przeżycie jednego czy drugiego, lecz jako nasze wspólne myślenie.

Wszelka działalność naukowa dokonuje się w takiej formie. To, co jest moim „własnym” przyczynkiem, oryginalnymi osiągnięciami myślenia, wyrasta na gruncie już zgromadzonych zasobów, które przejmuję, i staje się z kolei podstawą, na której inny dalej tworzy. I przez to moje duchowe działanie jestem włączona w jedną wielką sieć motywacji, w ludzki proces poznania²⁵.

Refleksja i poznanie

W rozprawie *Byt skończony a byt wieczny* Stein raz jeszcze odniosła się do refleksji jako właściwości umysłu człowieka. Nadal łączyła refleksję z pamięcią, ze spojrzeniem skierowanym wstecz: zauważającym, uważnym, obserwującym lub analizującym²⁶. Jednak w pracy tej dostrzec można również inspirację myślą św. Tomasza z Akwinu w rozumieniu refleksji w procesie poznawania sensu ludzkiego istnienia²⁷. Akwinata rozumiał refleksję jako umysłową sprawność umożliwiającą poznanie prawdy i wyjaśnienie poznania. Refleksja przenika i organizuje życie wewnętrzne człowieka, jego świadomość niewystarczalności i kruchości bytu. Stanowi więc o odkryciu bytu jako rzeczywistości zastanej i zadanej, jeszcze nieukonstytuowanej

²⁵ STEIN, *Filozofia*, 304–305.

²⁶ EADEM, *Byt skończony*, 387.

²⁷ ŚW. TOMASZ Z AKWINU, *Kwestie dyskutowane o prawdzie*, t. 1–2, tłum. A. ADUSZKIEWICZ, L. KUCZYŃSKI, J. RUSZCZYŃSKI, Poznań 1998.

w poznaniu²⁸. Dzięki otwarciu na byt i odkryciu własnej niewystarczalności człowiek poszukuje podstaw i pewności o wartości swego istnienia.

Kiedy jakaś jednostka przeżyciowa urzeczywistnia się we mnie – notowała Stein – to przecież to ja zostaję obdarowana istnieniem i dzięki temu istnieniu mnie darowanemu ona [tzn. jednostka przeżyciowa – przyp. A.O.] staje się rzeczywista. Jednakże to nie kształtujący ją sens obdarza mnie istnieniem, lecz wraz z istnieniem sens ten jest mi darowany i mnie kształtuje. To, co mi daje istnienie i równocześnie to istnienie wypełnia sensem, musi być nie tylko panem istnienia, ale i panem sensu²⁹.

Reminiscencja z lektury dzieł Tomasza ujawnia się w zdaniu o tym, że człowiek, będący osobą duchową, jest istotą obdarowaną rozumem³⁰. W myśli filozoficznej Stein zauważyć można to, o co upominał się wiele lat później Jan Paweł II w encyklice *Fides et ratio*³¹: Edyta Stein przywraca godność rozumu, widząc w nim niezasłużony dar, który należy – jako wspaniałomyślnie i bezinteresownie człowiekowi podarowany – uformować: „Stworzenie zaś obdarzone rozumem to takie stworzenie, które rozumie prawidłowość swego własnego bytu i kieruje się nią w swoim postępowaniu. Należy tu rozum jako dar rozumienia i wolność jako dar kształtowania samemu i z siebie samego własnego postępowania”³². Wolnym aktem jest m.in. refleksyjne zwrócenie się ku samemu sobie, ku myśli, dzięki której „Ja nadaje swemu istnieniu treść i kierunek”³³. Co nie oznacza, że „ja” jest swoim własnym stwórcą, nie jest też wolne bezwarunkowo: „Wolność określania siebie jest mu dana. Dana mu jest także »żywołność«, jaką rozwija w obranym kierunku, a każdy jego czyn jest odpowiedzią na pobudzenie i uchwyceniem czegoś mu danego”³⁴. W myśli Stein człowiek zastanawiający się nad własnym istnieniem uświadamia je sobie jako istnienie otrzymane (wraz ze wszystkimi zdolnościami):

²⁸ CHUDY, *Rozwój filozofowania*, 103.

²⁹ STEIN, *Byt skończony*, 140.

³⁰ Ibidem, 375.

³¹ JAN PAWEŁ II, *Encyklika Fides et ratio*, Kraków 1998.

³² STEIN, *Byt skończony*, 375.

³³ Ibidem, 384.

³⁴ Ibidem.

Ponieważ życie jest istnieniem naszego Ja, znaczyłyby to jednocześnie, że Ja ma swoje istnienie z siebie samego. Nie zgadza się to jednak wyraźnie z ustalonymi, znamionnymi właściwościami tego istnienia: z zagadkowością jego skąd i dokąd, z nie dającymi się wypełnić lukami w należącej do niego przeszłości, z niemożnością powołania o własnej mocy do istnienia tego, co do niego należy (zawartości), oraz utrzymania go w nim, przede wszystkim jednak z tym, jak samo Ja istnieje i jak swoje własne istnienie przeżywa. Znajduje ono siebie jako żywe, obecnie istniejące i jednocześnie wychodzące z przeszłości i wzywające się w przyszłość; ono samo i jego istnienie są nierozdzielnie, tu oto jest ono czymś „wrzuconym w istnienie” (*ins Dasein geworfen*). A to stanowi najskrajniejsze przeciwieństwo samowładności (*Selbstherrlichkeit*) i samorozumiałości (*Selbstverständlichkeit*) bytu, który istnieje z samego siebie (*Seins aus sich Selbst*). Istnienie naszego Ja odżywa z chwili na chwilę. Nie może się ono „zatrzymać”, gdyż „niepowstrzymanie” uchodzi. Dlatego też Ja nigdy go naprawdę nie posiada. Jesteśmy więc zmuszeni istnienie naszego Ja – tę nieustannie zmieniającą się żywą terażniejszość – określić jako istnienie otrzymane. Ja jest w istnieniu osadzone (*ins Dasein gesetzt*) i utrzymywane w nim z chwili na chwilę. Właśnie przez to dana jest możliwość początku i końca jego istnienia, a także możliwe jest jego przerwanie³⁵.

Człowiek odnoszący się refleksyjnie do samego siebie przeżywa nie tylko samego siebie jako osobę, lecz także swój los, przemijanie, kruchość egzystencji:

Moje istnienie – notowała Stein – tak jak je znajduję i jak siebie w nim znajduję, to istnienie nicościowe (*nichtiges Sein*). Nie istnieję z siebie i z siebie jestem niczym. W każdej chwili stoję wobec nicości i z chwili na chwilę muszę być istnieniem obdarowana. [...] Lecz również jest faktem niezaprzeczalnym, że mimo tej ulotności *jestem*; że z chwili na chwilę bywam utrzymywana w istnieniu i że w moim istnieniu ulotnym obejmuję istnienie trwałe. Wiem, że mnie ktoś podtrzymuje i dlatego jestem spokojna i czuję się bezpieczna³⁶.

³⁵ Ibidem, 85–86.

³⁶ Ibidem, 87 i 91.

Człowiek w ujęciu Stein uświadamia sobie swe własne istnienie, uświadamia sobie fakt własnego istnienia:

Ta pewność własnego istnienia jest – w pewnym sensie – poznaniem najbardziej źródłowym; [...] Ta pewność istnienia jest pewnością „nierefleksyjną”, tzn. ma ona miejsce przed wszelkim myśleniem „skierowanym wstecz” („rückgewandt”), za pomocą którego umysł wychodzi ze swej pierwotnej postawy – życia zwróconego ku przedmiotom – aby spojrzeć na siebie³⁷.

W skierowaniu tym człowiek pyta o siebie, aby siebie samego zrozumieć. Uświadomione istnienie ujawnia się jako nierozzerwanie związane z czasem, kruche i niepełne: „moje istnienie to ustawiczny ruch, to istnienie ulotne, w ścisłym sensie przemijające, skrajnie przeciwstawne istnieniu wiecznemu, niezmiennie-obecnemu (*wandellös-gegenwärtigen*)”³⁸.

Zakończenie

Czytelnik dzieł Edyty Stein, Andrzej Półtawski, wyróżnił i docenił filozofię świętej jako racjonalną, w której filozof dążyła do budowania wypowiedzi jako mądrości³⁹. Stein prowadziła refleksję w stronę ontologii i duchowości, widząc w niej podstawę konstytuującą osobowość i duchowość, podstawę poznawania i rozróżniania wartości, które osobowość budują, także jako podstawę samowychowania i drogę docierania do pełni osobowości: „Wartość własnej osoby wydaje się konstytuować jedynie w refleksji, a nie w bezpośrednim skierowaniu na przeżyciach”⁴⁰. Szczególnie podkreślała znaczenie wewnętrznej, intelektualnej pracy w formacji duchowej, samodzielności dociekania istoty wartości, samodzielności rozumianej jako umiejętność odczuwania tego, co wartościowe:

³⁷ Ibidem, 68.

³⁸ Ibidem, 77.

³⁹ A. PÓLTAWSKI, *Racjonalność filozofii Edyty Stein*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein” 11 (2014), 14.

⁴⁰ STEIN, *O zagadnieniu wczucia*, 212.

Kto sam nie czuje wartości, lecz wszystkie uczucia zdobywa jedynie przez zarażenie się od innych, ten nie może przeżywać „siebie”, stać się jakąś osobowością, lecz najwyżej jej złudnym obrazem. Tylko w tym ostatnim wypadku możemy powiedzieć, że nie ma żadnej osoby duchowej⁴¹.

Przeżywanie wartości jest podstawą do ich porównywania i, jak zauważa Stein, porównywania z przeżyciami innych ludzi, gdy „uczmy się niekiedy trafnie oceniać siebie samych przez to, że przeżywamy siebie jako więcej lub mniej wartościowych w porównaniu z innymi”⁴². Przeżywanie drugiego człowieka jest pewnego rodzaju zawierzeniem i zjednoczeniem, przyjęciem do siebie treści cudzego życia. Człowiek refleksyjnie przeżywający samego siebie staje się pewną osobowością, zyskuje cechy sobie właściwe: „To, czym osoba jest, poznamy szybko po tym, w jakim świecie wartości żyje, na jakie wartości jest otwarta i jakie ewentualnie tworzy dzieła, kierowana przez wartości”⁴³. Widoczne jest u Edyty Stein afirmowanie krytycznej postawy i umiejętności rozróżniania tego, co wartościowe, od tego, co wartościowym nie jest. Natomiast refleksyjne przeżywanie świata obiektywnego, a szczególnie przeżywanie drugiego człowieka, jest możliwe jedynie poprzez zawierzenie wypływające z miłości. Podejmując refleksję filozoficzną, Edyta Stein dążyła do odkrywania głębi człowieka, jego wartości istnienia nie tyle w samym sobie i dla samego siebie, ale jako istnienia otrzymanego i dążącego do bycia darem dla innych: „poznanie, miłość i służba – oraz duchowa radość w poznaniu, miłości i służbie – wszystko to jest równocześnie otrzymywaniem i przyjmowaniem, wolnym wkładem siebie w to ofiarowane życie”⁴⁴.

Refleksja prowadziła Edytę Stein do poznawania samej siebie i świata zewnętrznego, do przyjęcia czegoś za prawdę, czyli – zrozumienia. Co więcej, refleksja filozoficzna, lektury, spotkania, pragnienia intelektualnych poszukiwań prowadziły do odkrywania Kogoś ukrytego przed nią „aż do czasu”; filozoficzne rozpoznania stały się drogą prowadzącą do Prawdy, do Chrystusa, i zrozumienia, że „Bóg jest miłosierny i wspinałomyślny ponad wszelkie pojęcie i nagradza przeobficie już samą decyzję całkowitego oddania

⁴¹ Ibidem, 224.

⁴² Ibidem, 231.

⁴³ STEIN, *Filozofia*, 374.

⁴⁴ EADEM, *Byt skończony*, 383.

się Mu”⁴⁵. Ostatecznie refleksyjna myśl prowadziła Edytę Stein również do pokornego uświadomienia własnych ograniczeń:

Dawno się już z tym pogodziłam – pisała w liście do Hedwig Conrad-Martius 5 kwietnia 1933 roku – że pozostanę zawsze pełna niewiedzy i że także to wszystko, co jeszcze mogę zrobić, będzie coraz więcej ułomkiem, jakim zresztą musi być samo z siebie każde ludzkie dzieło. Mam jednak nadzieję, że uda mi się ukazać kierunek, w jakim należy postępować⁴⁶.

⁴⁵ E. STEIN, *Listy 1916–1942*, Kraków 1982, 425. Zob. K. ROŻNOWSKI, *Apologetyczny wymiar nawrócenia św. Edyty Stein*, „Roczniki Teologiczne Warszawsko-Praskie” 16 (2020), 69–84.

⁴⁶ E. STEIN, *Autoportret z listów. Część pierwsza 1916–1933*, tłum. I.J. ADAMSKA OCD, A. TALARREK, Kraków 2003, 395. Jak zauważył Wojciech Chudy: „Samoświadomość bytu ludzkiego konstytuowana przez refleksyjne odniesienie umysłu (człowieka) do siebie samego jest zarazem samoświadomością ograniczeń” – CHUDY, *Rozwój filozofowania*, 110.

„[...] nie mogę się obejść bez refleksji”,
czyli o filozoficznej refleksyjności Edyty Stein

“[...] I cannot do without reflection”.
On the philosophical reflectiveness of Edith Stein

“[...] non posso fare a meno della riflessione”.
Sulla riflessività filosofica di Edith Stein

Streszczenie: W artykule dokonano zarysu interpretacji wypowiedzi o refleksji zawartych w pismach filozoficznych Edyty Stein. W poszczególnych częściach tekstu przybliżono takie momenty filozoficznych wypowiedzi, w których Stein zauważała refleksję jako powiązaną z przeżywaniem i poznawaniem. Wnioski przedstawione w artykule mają charakter rozpoznań będących wstępem do dalszych badań.

Słowa kluczowe: Edyta Stein; refleksja; przeżycie; poznanie

Abstract: The purpose of the article is an interpretation of statements on reflection found in the philosophical writings of Edith Stein. In various sections of the text, the author highlights fragments in Stein's philosophical discourse where she identified reflection as linked with experience and cognition. The conclusions presented in the article are preliminary observations serving as an introduction to further research.

Keywords: Edith Stein, reflection, experience, cognition

Bibliografia

ALES BELLO Angela, *Edmund Husserl i Edyta Stein. Problem podmiotu ludzkiego*, tłum. Paulina KUŹNIK, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein” 1 (2005), 91–98.

CHUDY Wojciech, *Refleksja*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, Lublin 2010, http://www.ptta.pl/pef/index.php?id=hasla_r&lang=pl (dostęp: 13.06.2024).

CHUDY Wojciech, *Rola refleksji w epistemicznej i ontycznej strukturze osoby ludzkiej*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 20 (1984), 1, 7–29.

CHUDY Wojciech, *Rozwój filozofowania a „pułapka refleksji”*. *Filozofia refleksji i próby jej przezwyciężania*, Lublin 1995.

Edyta Stein – filozof i świadek epoki, red. Joachim PIECUCH, Opole 1997.

HUSSERL Edmund, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii. Księga pierwsza*, tłum. Danuta GIERULANKA, Warszawa 1975.

HUSSERL Edmund, *Idee czystej fenomenologii i fenomenologicznej filozofii. Księga druga*, tłum. Danuta GIERULANKA, Warszawa 1974.

JAN PAWEŁ II, *Encyklika Fides et ratio*, Kraków 1998.

MACHNACZ Jerzy, *Poznanie człowieka i Boga w życiu i twórczości Edyty Stein – św. Teresy Benedykty od Krzyża*, „*Principia Philosophiae Christianae*” 3 (2022), 431–460.

MACHNACZ Jerzy, *Wierność (o) sobie. Szkic do antropologii Edyty Stein*, „*Itinera Spirituality*” 4 (2011), 71–92.

MIKOŁAJCZYK Mirosław, *Edyta Stein – św. Teresa Benedykta od Krzyża. Bibliografia polska 1933–2013*, Wrocław 2016.

PÓŁTAWSKI Andrzej, *Racjonalność filozofii Edyty Stein*, „*Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein*” 11 (2014), 11–16.

PÓŁTAWSKI Andrzej, *Realizm fenomenologii: Husserl – Ingarden – Stein – Wojtyła. Odczyty i rozprawy*, Toruń 2000.

ROŻNOWSKI Kamil, *Apologetyczny wymiar nawrócenia św. Edyty Stein*, „*Roczniki Teologiczne Warszawsko-Praskie*” 16 (2020), 69–84.

STEIN Edyta, *Autoportret z listów. Część pierwsza 1916–1933*, tłum. Imma-kulata J. ADAMSKA OCD, Anna TALAREK, Kraków 2003.

STEIN Edyta, *Autoportret z listów. Część trzecia: Listy do Romana Ingardena*, tłum. Małgorzata KLENTAK-ZABŁOCKA, Andrzej WAJS, Kraków 2003.

STEIN Edyta, *Budowa osoby ludzkiej. Wykład z antropologii filozoficznej*, tłum. Grzegorz SOWIŃSKI, Kraków 2015.

STEIN Edyta, *Byt skończony a byt wieczny*, tłum. Immaculata J. ADAMSKA OCD, Kraków 1995.

STEIN Edyta, *Fenomenologia Husserla a filozofia św. Tomasza z Akwinu. Próba konfrontacji*, tłum. Juliusz ZYCHOWICZ, w: Hedwig CONRAD-MARTIUS, *Edyta Stein albo filozofia i krzyż*, Kraków 1989, 80–100.

STEIN Edyta, *Filozofia psychologii i humanistyki*, tłum. Piotr JANIK SJ, Marcin BARAN SJ, Jolanta GACA, Kraków 2016.

STEIN Edyta, *Listy 1916–1942*, Kraków 1982.

STEIN Edyta, *O zagadnieniu wczucia*, tłum. Danuta GIERULANKA, Jerzy F. GIERULA, Kraków 2014.

STEIN Edyta, *Selbstbildnis in Briefen III. Briefe an Roman Ingarden*, https://www.karmelitinnen-koeln.de/wp-content/uploads/2014/10/04_Edith-SteinGesamtausgabe_SelbstbildnisInBriefen_III_BriefeAnRomanIngarden.pdf, 105 (dostęp: 13.06.2024).

STRÓŻEWSKI Władysław, *Edyta Stein i Roman Ingarden – koncepcje człowieka*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein” 11 (2014), 17–27.

STRÓŻEWSKI Władysław, *Istnienie i czas w filozofii Romana Ingardena i Edyty Stein*, „Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein” 1 (2005), 7–35.

TOMASZ Z AKWINU, *Kwestie dyskutowane o prawdzie*, t. 1–2, tłum. Adam ADUSZKIEWICZ, Leszek KUCZYŃSKI, Jacek RUSZCZYŃSKI, Poznań 1998.

WILK Rafał Kazimierz, *Człowiek – istota wezwana. Antropologiczno-personalistyczne aspekty filozoficznej twórczości Edyty Stein*, Kraków 2003.

WILK Rafał Kazimierz, *Filozofia człowieka według Edyty Stein*, Kraków 2002.

FRANCISZEK MAŁACZYŃSKI E IL SUO CONTRIBUTO ALLA REDAZIONE DEL MESSALE LATINO-POLACCO DEL 1968

Marcin Wojtasiak¹

Franciszek Małaczyński è senza dubbio uno dei personaggi più importanti per la ricezione in Polonia della riforma liturgica avvenuta dopo il Concilio Vaticano II. Tuttavia, alla sua vita e al suo contributo al rinnovamento liturgico postconciliare sono stati dedicati finora pochissimi studi tra cui solo alcuni si basano sulle fonti archivistiche². Nel nostro articolo cercheremo di riempire almeno parzialmente questo vuoto storiografico.

¹ Marcin Wojtasiak – doktor liturgiki; wykładowca liturgiki w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Pelplińskiej; doktorat obronił w 2022 roku w Pontificio Istituto Liturgico Anselmianum w Rzymie; prezbiter diecezji pelplińskiej. ORCID: 0000-0002-7144-1191.

² Cfr. S. KOPEREK, *Wkład Franciszka Małaczyńskiego w odnowę liturgii w Polsce*, „Roczniki Teologiczne” 54 (2007), 8, 69–85; M. KANIOR, *Życie i działalność o. Franciszka Małaczyńskiego OSB (1920–2009)*, „Ruch Biblijno-Liturgiczny” 63 (2010), 263–273; H. SOBECZKO, *Działalność o. Franciszka Małaczyńskiego OSB*, „Ruch Biblijno-Liturgiczny” 43 (1990), 78–89; IDEM, *Śp. O. Franciszek Małaczyński OSB (1920–2009) i jego wkład w odnowę liturgiczną*, „Liturgia Sacra” 15 (2009), 221–230; M. GRONOWSKI, *Bibliografia opublikowanych prac o. Franciszka Małaczyńskiego OSB*, in: *Szczyt i źródło życia Kościoła. O recepcji soborowej reformy liturgii Kościoła w Polsce*, ed. M. GRONOWSKI, Tyniec 2021, 19–27.